

Р.Ш. Сабинова
А.Р. Альгожина

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: sabirova.raihan@mail.ru, anar.algozhina@mail.ru)

Жоғары мектеп педагогтарының эмоционалды интеллект пен кәсіби маңызды қасиеттерінің өзара байланысы

Аңдатпа. Қазіргі қоғамның заманауи трансформация кеңістігі өндірістік және педагогикалық қызметтің әртүрлі спектрінде өзін-өзі жүзеге асыра алатын жоғары білікті кадрларға деген сұраныстың артуымен сипатталады. Ақпараттық өріс өте тез өзгеруде. Қазіргі кезде педагогтар осы түрлендірулер мен талаптарға дұрыс жауап бере ала ма, бәсекеге қабілетті білім беру процесінің субъектісі ретінде өздерінің тұлғалық ерекшеліктерін дұрыс анықтай және өзгерте алады ма және бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау процесінде инновациялық кәсіби дағдыларды жүзеге асыра ала ма деген сұрақ өзекті болып отыр. Осы факторларды ескере отырып, уақыт талаптарына сәйкес кәсіби педагогикалық іс-әрекеттерді барынша тиімді жүзеге асыру үшін қажетті кәсіби маңызды қасиеттерді және эмоционалды интеллектті мүмкіндігінше дамытып, білім беру кеңістігінде жоғары жетістіктерге жетуге болады. Инновациялық шындыққа сәйкес дәстүрлі білім беру алгоритмдерін түбегейлі қайта құру және жаңғырту идеялары қазіргі заманғы кәсіптік білім беруді дамытудың басым бағыттары болып табылады. Бүгінгі педагогикалық білім берудегі инновациялық қайта құрудың векторларының маңызды басымдылықтарының бірі - қазіргі заманғы кәсіптік білім беру оқытушыларының қазіргі уақытта кәсіби тұрғыдан өміршең бәсекеге қабілетті сапаларын қалыптастыру процесі. Мақала жоғары мектеп педагогтарының эмоционалды интеллектісі мен кәсіби маңызды қасиеттерінің арасындағы байланысын зерттеуге арналған. Эмоционалды интеллект, толеранттылық пен жауапкершіліктің ерекшеліктері, сондай-ақ олардың педагогтар арасындағы қарым-қатынасы қазіргі жағдайда олардың кәсіби іс-әрекетіндегі маңызды детерминанттар ретінде қарастырылады. Оқытушылар тобындағы коррекциялық талдаудың нәтижелері жауапкершілік, толеранттылық көрсеткіштері мен эмоционалды интеллект шкалалары арасында байланыс бар екенін көрсетті. Зерттеу жоғары мектеп педагогтарының кәсіби маңызды қасиеттерін дамыту ерекшеліктерін айқындауға үлес қосады.

Түйін сөздер: педагог тұлғасы; эмоционалды интеллект; кәсіби маңызды қасиеттер; жауапкершілік; толеранттылық; стресске төзімділік, креативтілік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2022-138-1-390-399>

Кіріспе

Үздіксіз білім беру процесінде педагогтың эмоционалды интеллектінің дамуы өз

тәжірибесін интеграциялауға, жаңа кәсіби қатынастарды - тұлғааралық, пәндік игеруге байланысты айтарлықтай ресурсқа ие. Эмоционалды интеллектке ие болу педагог-

ты шығармашылық ізденіске, кәсіби және жеке әлеуетін, білім беру кеңістігінің ортасын дамытуға ынталандырады. Эмоционалды интеллектті зерттейтін ғалымдар әртүрлі анықтамалар берді, мысалы, Л.С. Выготский «аффектті интеллектуализациялау» туралы, В.С. Мухина – «сезімдердің ұтымдылығы» туралы, А.В. Запорожец – «эмоционалды қиял» туралы айтты [1]. Д. Гоулман эмоционалды интеллектті зерттеуге үлкен үлес қосты. Оның теориясы бойынша эмоционалды интеллекттің төрт компоненті бар: өзіндік сана, өзін-өзі бақылау, әлеуметтік сезімталдық, қатынастарды басқару және онымен байланысты 18 дағды (эмоционалды өзіндік сана, өзін-өзі бағалау, өзіне деген сенімділік, ашықтық, эмоцияны тежеу, бейімделу, бастамашылық, жеңіске деген ерік, оптимизм, іскерлік, хабардарлық, сақтық, эмпатия, жеке қарым-қатынасты нығайту, топтық жұмыс және ынтымақтастық, өзгерістерге ықпал ету, бағыныштыларды ынталандыру, жанжалдарды шешу, жұмыс жасайтын ұжымның өзін-өзі жетілдіруіне көмектесу) [2].

Рувен Бар-Он эмоционалды интеллект құрылымын қарастыра отырып, оның құрамына адамның жүріс-тұрысын анықтайтын терең жеке және тұлғааралық қабілеттер, дағдылар мен қабілеттер кіреді деген болжам жасады [3]. «Интеллект коэффициенті» (IQ) ұғымына ұқсас, Бар-Он «Эмоционалдылық коэффициенті» (EQ) ұғымын енгізді. Тұлғаишілік сферасына Бар-Он келесі сипаттамаларды бөледі: интроспекция, талап қою, тәуелсіздік, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі өзектендіру. Бұл модельдегі тұлғааралық қатынастар саласына мыналар жатады: эмпатия, әлеуметтік жауапкершілік және тұлғааралық қатынастар. Бейімделу саласы да ерекшеленеді, бұл икемділік, нақты және әр түрлі жағдайларда өзін-өзі ұстау қабілетін білдіреді. Стрессті басқару саласына стресске қарсы тұру және импульсивтілікті бақылау мүмкіндігі кіреді. Жалпы көңіл-күй саласы өмірдің оң қабылдауымен және жалпы қанағаттанумен анықталады.

Қоғамда болып жатқан өзгерістер қазіргі кездегі сұранысқа ие және қазіргі қоғамда

және болашақта бәсекеге қабілетті кадрларды даярлау саласында кәсіби қызметті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кейбір кәсіби кәсіби маңызды жеке қасиеттерді дамыту мәселесін өзектендіреді.

Кәсіби маңызды қасиеттер - бұл кәсіби қызметті ойдағыдай орындау мүмкіндігін тудыратын тұрақты жеке қасиеттер жүйесі [4]. Маманның кәсіби маңызды қасиеттері тұлғаға-бағдарланған, тұлғалық-іс-әрекеттік, контекстік, акмеологиялық тәсілдер жұмыстарында қарастырылады. Сонымен қатар, кәсіби маңызды қасиеттерге ұқсас кәсіби-мәнді, кәсіби-тұлғалық, тұлғалық-іскерлік, маман тұлғасының кәсіби қажетті қасиеттері болып саналады. Психологиялық-педагогикалық зерттеулерде келесі категориялар кеңінен қолданылады: «кәсіби мәнді қасиеттер» (Ф.Н. Гоноволин, Н.В. Кузьмина, В.А. Слостенин), «кәсіби маңызды қасиеттер» (А.А. Деркач, Э.Ф. Зеер, В.Д. Шадриков), «кәсіби мәнді тұлғалық қасиеттер» (А.К. Маркова, С.В. Кондратьев, Л.М. Митина).

Жоғары білім жағдайындағы әр түрлі профильді мамандардың кәсіби маңызды және мәнді, кәсіби тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру мәселелері А.Б. Каганова, А.А. Деркач, В.Д. Шадриков, Х. В. Кузьмина, В.А. Слостенин, Ф.Н. Гоноволин еңбектерінде көрсетілген. Зерттеушілер әртүрлі терминдерді бөлуге және оңтайландыруға тырысуда, бірақ қазіргі кезде бірімді анықтама жоқ.

В.Д. Шадриков кәсіби маңызды қасиеттерді іс-әрекет процесіне кіретін және іс-әрекеттің негізгі көрсеткіштері (өнімділік, сапа және сенімділік) тұрғысынан іс-әрекет тиімділігіне әсер ететін және оны іске асырудың тиімділігіне әсер ететін субъектінің жеке қасиеттері деп түсінеді [5]. Ол кәсіби маңызды қасиеттер сыртқы әсерлер мен қызмет талаптары сыналатын ішкі жағдайлар ретінде әрекет ететінін, сондықтан кәсіби маңызды қасиеттер және олардың жүйелерінің дамуы іс-әрекеттің психологиялық жүйесінің қалыптасуының негізгі сәті болатындығын атап өтті.

А.Б. Каганов кәсіби тұлғалық қасиеттерді табысты еңбек бастауын және жоғары өндірістік көрсеткіштерді қамтамасыз етуге

бағытталған жеке қасиеттер ретінде қарастырады. А.А. Деркач кәсіби маңызды қасиеттерді кәсіби іс-әрекеттің мәселелерін шешудің тиімділігіне әсер ететін қасиеттер, ал кәсіби мәнді қасиеттер - біліктілікті арттыру міндеттерінің тиімділігіне әсер ететін қасиеттер деп түсінеді [6]. А.А. Деркач пен Н.В. Кузьмина тұлғаның кәсібиілігі туралы ұғымды аша отырып, кәсіби маңызды қасиеттерді арнайы білімді, қабілеттер мен дағдыларды игеруге, сондай-ақ кәсіби жұмыста әлеуметтік қолайлы тиімділікке қол жеткізуге қажетті жеке тұлғаның психологиялық ерекшеліктерінің көрінісі ретінде анықтайды [7]. Олар мұндай қасиеттерге келесі қасиеттер кіреді деп санайды: зияткерлік (ойлау), моральдық (жүріс-тұрыс), эмоционалды (сезімдер), еріктік (өзін-өзі басқару қабілеті), ұйымдастырушылық (іс-әрекет механизмі).

Э.Ф. Зеер кәсіби маңызды қасиеттерді іс-әрекеттің өнімділігін (өнімділігі, сапасы, нәтижелілігі және т.б.) анықтайтын тұлғаның психологиялық қасиеттері деп санайды [8]. Олар көп функционалды және сонымен бірге әр мамандықтың осы қасиеттердің өзіндік кешені бар. Жалпы алғанда, ол келесі кәсіби маңызды қасиеттерді ажыратады: бақылаушылық, бейнелік, қозғалыстық және басқа да есте сақтау түрлері, техникалық ойлау, кеңістіктік қиял, ұқыптылық, эмоционалды тұрақтылық, шыдамдылық, икемділік, табандылық, мақсаттылық, тәртіптілік, өзін-өзі бақылау және т.б.

Осылайша, кәсіби маңызды қасиеттер жеке динамикалық тұлғалық қасиеттерді, психикалық және психомоторлық қасиеттерді, сондай-ақ белгілі бір кәсіптің адам талаптарына сәйкес келетін және осы кәсіпті сәтті игеруге ықпал ететін физикалық қасиеттерді білдіреді. Олар, бір жағынан, кәсіби іс-әрекеттің алғышарты болып табылады, екінші жағынан, олар өздері жетілдіріліп, қызмет барысында дамиды.

Қазіргі қазақстандық қоғамда білім беру жүйесі сапалы жаңа міндеттер қояды. Маңызды мақсаттардың бірі - серпінді, үнемі өзгеріп отыратын қазіргі заманғы әлемге бейімделу үшін өмірлік маңызы бар қасиеттерді дамы-

ту. Заманауи кәсіби маңызды қасиеттер арасынан қазіргі талаптарға сай өзекті қасиеттер Ұлттық біліктілік шеңбері және педагогтың кәсіби стандарты заңнамалық құжаттарында жауапкершілік және толеранттылық қасиеттері маңызды болып табылады.

Жауапкершілік психология тұрғысынан жеке тұлғаның ажырамас қасиеті ретінде қарастырылады, ол белсенді, саналы, тәуелсіз және еркін жүріс-тұрыста көрінеді, бұл адамның негізі және оның өмірдегі жетістігін анықтайтын адам қызметін ұйымдастыру механизмі. Л.И. Дементийдің пікірі бойынша, жауапкершілік - бұл барлық мүмкін тосынсыялар мен кедергілерді ескере отырып, қиындықтар мен қол жеткізу уақытының дербес таңдалған деңгейлерінде, яғни жағдайдың тұтастығын игеріп, өзіндік қызмет жоспарын құра отырып, адамның іс-әрекет процесінде нәтижеге қол жеткізуіне кепілдік беру. Жауапкершілік субъектінің біртұтас тәуелсіз және сәтті іс-әрекетті қамтамасыз етуге деген ұмтылысы, дайындығы, процесі және қабілеті ретінде қарастырылады. Л.И. Дементий бобйынша, жауапкершілік кездейсоқ немесе заңдылықты болуы мүмкін, бірақ міндетті түрде тұлғаның тұрақты көрінісі. Тұлғаның қасиеті ретінде ол адамның іс-әрекетінде де, қарым-қатынаста да жүріс-тұрысын анықтайды [9].

Қ. Мұздыбаев өз еңбектерінде атап өткендей, жауапкершілік тек рефлексиялық тұрғыда ғана емес, жасалған немесе орындалған әрекеттер үшін жауапкершілік ретінде қарастырылуы керек, сонымен қатар болашақ үшін жауапкершілік ретінде қарастырылуы керек [10]. Г.Ю. Мартыанова жауапкершілікті локусты бақылаудың ішкі бағытын мотивациялық іс-әрекетпен біріктіретін жеке білім ретінде анықтайды [11].

Жауапкершілік әлеуметтік, тұлғалық және ұжымдық жауапкершілік болып бөлінеді. Әлеуметтік жауапкершілік жалпыға бірдей қабылданған әлеуметтік нормаларды ұстануға, рөлдік міндеттерді орындауға және өзінің іс-әрекеті туралы есеп беруге дайын болуға бейімділікпен тұлғаның қасиеті ретінде қарастырылады. Әлеуметтік нормалардан бас тарту және өмірден мән таба алмау әлеу-

меттік жауапкершілікті әлсіретеді. Ұжымдық жауапкершілік - бұл бүкіл команда бір немесе бірнеше топ мүшелері жасаған әрекетке жауапты болған кезде жауапкершілік. Тұлғалық жауапкершілік - бұл тұлғаның өзіне және қоршаған ортасына не болатыны үшін жеке жауапкершілікті сезіну қабілеті. Ол индивидтің өз бойында болып жатқан оқиғаның басты себебін көретіндігінде және өзіне тәуелді барлық нәрсені жақсы жаққа өзгертуге дайын болатындығында көрінеді.

Педагогтың толерантты тұлғасының сәтті қалыптасуын қамтамасыз ететін жағдайлар жоғары әлеуметтік маңыздылыққа ие болады. Білім берудің бірінші кезектегі міндеттерінің қатарында педагогтың кәсіби маңызды қасиеті ретінде толеранттылықты қалыптастыру. Толеранттылықты дамыту білім берудің барлық салаларында жүзеге асырылуы керек, ал болашақ педагогтарға ерекше назар аудару керек, өйткені олардың педагогикалық және жеке ұстанымы оқушылардың толерантты тұлғасын тәрбиелеуде маңызды рөл атқарады. Айналадағы қоғаммен үйлесімді қарым-қатынас жасау, айырмашылықтарды мойындау және басқа адамның айырмашылығын қабылдау әр адамның жеке және кәсіби өмірінде табысқа жетудің шарты болып табылады. Психологиялық ғылымда толеранттылықтың нақты анықтамасы жоқ, толеранттылықты зерттеу мәселелері әр түрлі. Бұл стресстік жүктемелерге төтеп беру қабілеті, дәрі-дәрмектерге төзімділік ретінде және басқа адамның жүріс-тұрыс үлгілерін, сенімдерін, құндылықтарын либералды қабылдауға деген көзқарас ретінде түсініледі [12]. Көптеген зерттеушілер (С.К. Бондырева, Б.С. Гершунский, И.Б. Гриншпун, Д.В. Колесов, А.В. Коржуев, Д.А. Леонтьев, В.С. Мухина, Г.У. Солдатова және т.б.) бұл жай ғана біреудің көзқарасын мойындау емес, адамның өзін қабылдауы, оны құрметтеу және тану екенін айтады. А.Г. Асмолов бұл құбылысты зерттеудің төрт аспектісін анықтайды: филогенетикалық, социогенетикалық, педагогикалық және әр адамның жеке дамуындағы толеранттылық. Толеранттылық пен жауапкершілікті қалыптастырудың факторларының бірі эмоционалды интеллект болып табылады.

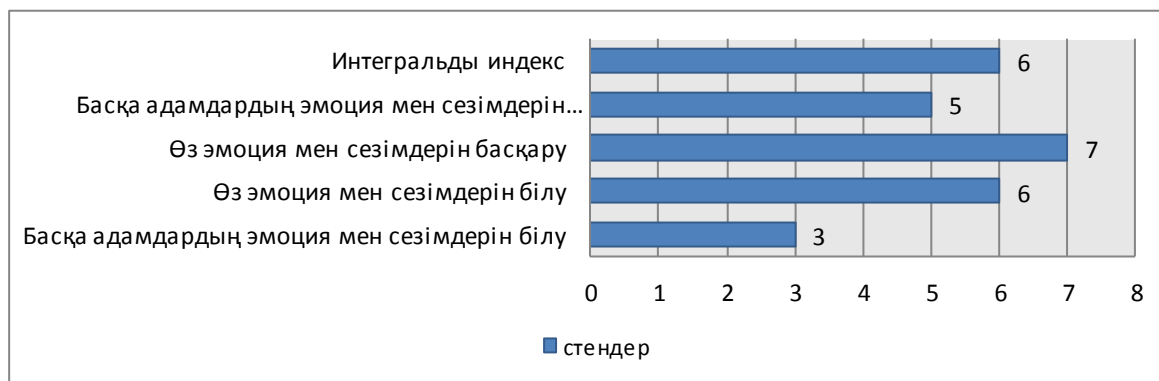
Зерттеу әдістері

Зерттеу академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университет оқытушыларына жүргізілді. Зерттеуге жасы 27 жастан 53 жасқа дейінгі ЖОО-да жұмыс өтілі 7 жылдан 35 жылға дейінгі 50 оқытушы қатысты. Диагностика әдістемелері ретінде М.А. Манойлованың «Эмоционалды интеллект диагностикасы» әдістемесі, В.П. Прядеиннің «Жауапкершілік» әдістемесі мен «Толеранттылық индексі» әдістемесі қолданылды.

М.А. Манойлованың «Эмоционалды интеллект диагностикасы» әдістемесі 40 сұрақ-тұжырымдамалардан тұрады, 4 субшкаласы бар: «Өз эмоция мен сезімдерін білу», «Өз эмоция мен сезімдерін басқару», «Басқа адамдардың эмоция мен сезімдерін білу», «Басқа адамдардың эмоция мен сезімдерін басқару». Онда 3 интегралды индекс бар: эмоционалды интеллекттің жалпы деңгейі, эмоционалды интеллекттің тұлға ішіндегі және тұлғааралық аспектілерінің ауырлығы.

В.П. Прядеиннің «Жауапкершілік» әдістемесі жауапкершіліктің компоненттері мен полярлық параметрлерін анықтауға арналған. Сауалнама тесті 70 сұрақтан тұрады. Бұл әдіс келесі компоненттерді сипаттайды: динамикалық, эргиттілік және аэргиттілік көрсеткіштерді; эмоционалды компонент, стеникалық және астеникалық көрсеткіштерді; реттеуші компонент, интерналдылық және экстерналдылық көрсеткіштерді; мотивациялық компонент, социоцентрлік және эгоцентрлік көрсеткіштерді; танымдық компонент, мағыналылық және хабардарлық көрсеткіштерді; нәтижелі компонент, пәндік және субъективтілік көрсеткіштерді қамтиды.

«Толеранттылық индексі» әдістемесі осы саладағы отандық және шетелдік тәжірибеге негізделген (Солдатова, Кравцова, Хухлаев, Шайгерова). Сауалнаманың стимулдық материалы қоршаған әлемге және басқа адамдарға деген жалпы көзқарасты, сондай-ақ адамның толеранттылығы мен интолеранттылығы көрінетін өзара әрекеттесудің әртүрлі салаларындағы әлеуметтік қатынастарды көрсететін тұжырымдардан тұрады. Әдістемеге кейбір

1 сурет. Эмоционалды интеллекттің ішкі және тұлғааралық аспектілерін зерттеу нәтижелері

әлеуметтік топтарға (психикалық аурулары бар адамдарға, кедейлерге) деген көзқарасты, коммуникативті көзқарастарды (қарсыластардың пікірін құрметтеу, қақтығыстарды сындарлы шешуге және нәтижелі ынтымақтастыққа дайын болу) анықтайтын тұжырымдар кіреді. Этникалық толеранттылыққа-интолеранттылыққа ерекше назар аударылады (басқа нәсілге және этникалық топқа, өзінің этникалық тобына, мәдени қашықтықты бағалау). Әдістеменің үш субшкаласы этникалық толеранттылық, әлеуметтік толеранттылық, тұлға қасиеті ретіндегі толеранттылық сияқты аспектілерін диагностикалауға бағытталған.

Нәтижелері мен оларды талқылау

Зерттеудің бірінші кезеңінде М.А. Манойлованың эмоционалды интеллект диагностикасының әдістемесі жүргізілді. Педагогтардың эмоционалды интеллекттің ішкі және тұлғааралық аспектілерін зерттеудегі зерттеу нәтижелері 1-суретте көрсетілген.

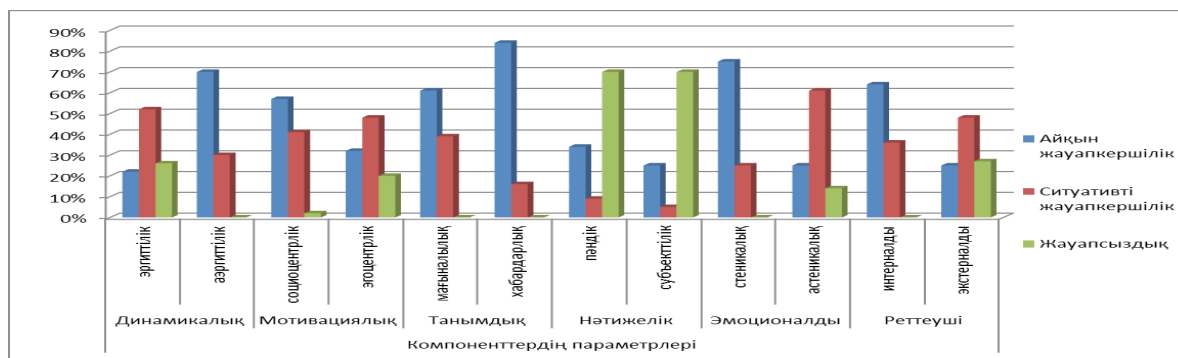
Стен көрсеткіштерін алу нәтижесінде эмоционалды интеллекттің әр қасиетінің көріну деңгейі келесідей анықталды: эмоционалды интеллекттің тұлғааралық аспектісін сипаттайтын «Басқа адамдардың эмоция мен сезімдерін білу» төмен деңгейге ие, бұл өз сезімдерінің жұмыстағы және қарым-қатынастағы рөлін түсіну қабілетінің төмендігін көрсетеді. Мұндай адамдар басқаның жағдайын түсіне алмайды, әлемді басқа адамның көзімен елестете алмайды. Оларда дамыған идентифика-

ция механизмі жоқ, бұл адамдар үшін күшті эмоционалды байланыс пен басқа адамға бағдар қажет. Эмпатия, қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудегі серіктестерге эмоционалды жағдайды ассимиляциялау басқаларға адамгершілік қарым-қатынаста көрінеді.

Эмоционалды интеллекттің ішкі аспектісін көрсететін «Өз эмоция мен сезімдерін басқару» шкаласы бойынша жоғары деңгейі көрінді. Мұндай тұлғаларда өз эмоциялары мен сезімдерін басқару, сезімдер мен эмоцияларды қабылдау және бақылау қабілеті дамыған. Сонымен қатар, мақсатқа жету үшін эмоцияларын пайдалану мүмкіндігі бар. Бұл сыналушыларда өзін-өзі бақылаудың жоғары деңгейі, қазіргі уақытта өзінің психоэмоционалды жағдайын терең түсіну және қоршаған әлемде не болып жатқанын түсіну тән.

Толеранттылықтың дамуының жоғары деңгейі көрінді, ол адамның өзіне деген оң көзқарастың қажеттілігін, өзін-өзі толерантты және интолерантты компоненттерін білуді білдіреді. Қарым-қатынас серіктестерінің нәзік, маңызды эмоционалдық сипаттамаларын байқау қабілетінде көрінетін дамыған өз-өзін басқара білу, жоғары бақылаушылық көрінді.

Эмоциялар мен сезімдерді басқарудың жоғары деңгейі, жағымды эмоциялар бірлігімен және кәсіби саладағы мәселелерді шешуді басқарумен сипатталатын жағымды ойлау көрінді. Позитивті ойлау әлемді, басқа адамдарды және өзін оптимистік түсінудің көрсеткіші болып табылады.

2 сурет. Педагогтардың жауапкершілік деңгейінің нәтижелері

Педагогтардың эмоционалды интеллектің интегралды көрсеткіші эмоционалды интеллектің дамуының орташа деңгейін көрсетті, ол эмоционалды интеллектің жекелеген аспектілерін дамытудың айқын көрінуімен және оның басқа компоненттерінің төмен даму деңгейімен сипатталады. Орташа деңгей эмоционалды интеллектің жеке компоненттерін дамыту қабілетінің болуын болжайды.

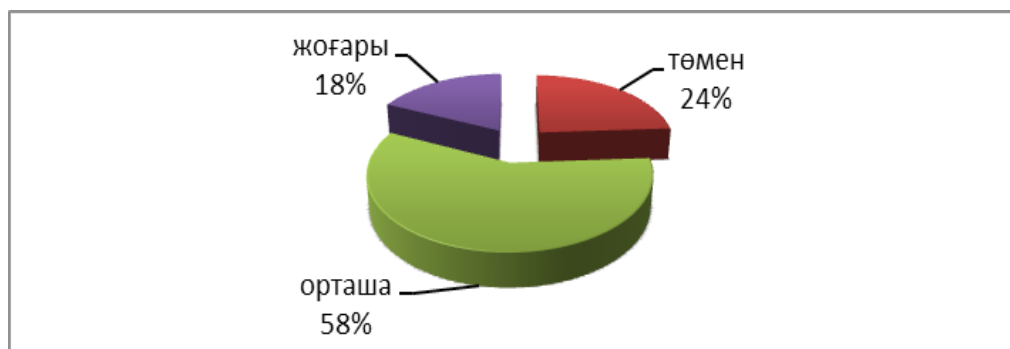
Екінші кезеңде В.П. Прядеиннің «Жауапкершілік» әдістемесі жүргізілді. Жоғары мектеп педагогтарының жауапкершілік деңгейінің талдау нәтижелері 2-суретте келтірілген.

Жауапкершілікті зерттеу нәтижелері сыналушылардың үш тобын бөлуге мүмкіндік берді: біріншісіне жауапкершілік деңгейі жоғары педагогтар – 32% (16 адам), екіншісіне жауапкершілік деңгейі орташа субъектілер – 44% (22 адам), үшінші топқа жауапкершілік деңгейі төмен субъектілер - 24% (12 адам) кірді. Айқын жауапкершілігі бар педагогтар үшін жауапкершіліктің келесі параметрлері маңызды болып табылады: эргиттіліктің, пәндіктің, стеникалықтың, интерналдылықтың жоғары көрсеткіштері тән, яғни бұл педагогтар тәуелсіз, тапсырмаларды орындау кезінде қосымша бақылауды қажет етпейді, олар өнімді, жауапты істерді олар сыртқы жағдайларға қарамастан орындайды, сәтсіздікті түсіндірудің себептерін іздемейді. Мұндай тұлғалар жауапты істерді орындау кезінде жағымды эмоцияларды сезінеді.

Ситуациялық жауапкершілігі бар педагогтар тобында келесі параметрлер көрсетілген: маңыздылықтың, интерналдылықтың, стеникалықтың жоғары көрсеткіштері тән, яғни

бұл педагогтар міндетті және жақсы орындалған тапсырманың маңыздылығын түсінеді, өз іс-әрекетінің нәтижесін болжайды. Мұндай тұлғалардың жауапты істерді орындау кезінде сыртқы жағдайлардан тәуелсіздігін көрсетеді. Олар жауапты іспен айналысуға қуанышты, жауапты іс оларда жағымды эмоциялар тудырады. Полярлық параметрлер субъективтілік және объективтілік сияқты бекітілген, бұл педагогтардың өзіне зиян келтірсе де, өзіне жүктелген міндеттемелер үшін жауапкершілік, адалдық сияқты қасиеттерді көрсететіндігін көрсетеді. Сонымен бірге, педагогтардың екінші жартысы, керісінше, өзінің әл-ауқаты үшін, жеке қасиеттерін дамыту үшін жауапты жұмысты орындайды.

Үшінші топқа кірген педагогтар, яғни жауапсыздығы бар педагогтар жауапкершіліктің келесі параметрлерін көрсетеді: эгоцентріліктің, хабардарлықтың, субъективтіліктің, сыналушылардың жартысы интерналдылықтың және экстерналдылықтың полярлық параметрлерді көрсетеді. Бұл тұлғаларға жауапты істерді жүзеге асыру процесінде өзіне назар аудару, ынталандыру, жауапкершілікті жеткіліксіз түсіну, қасиеттің бір, ерекше емес жағына назар аудару сияқты сипаттамалар тән. Жауапты істерді педагогтар олардың әл-ауқатына байланысты болған жағдайда ғана кіріседі және аяғына дейін жеткізеді. Әрекеттегі сәтсіздіктер мен қателіктер жағдайлардың жиынтығы, табиғи факторлар, басқа адамдардың қарсылығы арқылы түсіндіреді. Педагогтардың екінші жартысы әлі де сәтсіздіктерді түсіндіретін себептер мен әрекеттерді іздемейді.

3 сурет. Педагогтардың толеранттылықтың нәтижелері

Осылайша, алынған деректерді талдау негізінде, деректерді төменнен жоғары көрсеткіштерге дейін шашырату бар деген қорытынды жасауға болады. Педагогтардың көп бөлігі жауапты іс-әрекетке оң көзқараспен қарау қабілеті туралы, оны орындау кезінде жағымды эмоциялары бар. Эмоционалды күй жауапкершілікті жүзеге асыруға кедергі болмайды. Педагогтар жауапкершілікті өз мойнына алуға бейім, бұл экстерналдылық орташа деңгейінен көрінеді. Ауыспалы «социоцентрлік» бойынша жоғары мән оқытушылардың адамдар, ұжым, қоғам арасында болғысы келетіндігіне байланысты жауапты істерді орындауда көрінетін әлеуметтік маңызды мотивациясының болуын көрсетеді. Педагогтар міндет сезіміне ие және қоғам мүдделерін бірінші орынға қояды. «Эгоцентрлік» айнымалысы бойынша алынған нәтижелер соны көрсетті. Когнитивті компоненттің екі айнымалысындағы жоғары көрсеткіштер жауапкершіліктің негізін, оның мәнін, орындалатын іс-әрекеттің сапасы туралы терең және тұтас идеяны түсіну қабілетін көрсетеді, бірақ сонымен бірге ұсақ-түйектерге тым көп көңіл бөледі. Педагогтардың көбісі жауапты істерді орындауды уақытқа созбайды және кейінге қалдырмайды.

Зерттеуіміздің келесі кезеңінде «Толеранттылық индексі» әдістемесі жүргізілді. Әдістеме бойынша алынған педагогтардың нәтижелері 3-суретте көрсетілген.

Нәтижелерді талдау кезінде келесі көрсеткіштер анықталыңды: педагогтардың 24%-і төмен деңгейін көрсетті, яғни мұндай адамдар жоғары интолеранттылықты көрсетеді, оларда айналасындағы әлем мен адамдарға қаты-

сты айқын интолерантты көзқарастары болады.

Толеранттылықтың орташа деңгейін педагогтардың 58%-і көрсетті, яғни мұндай нәтижелерді толерантты және интолерантты белгілердің үйлесімімен сипатталатын респонденттер көрсетеді. Кейбір әлеуметтік жағдайларда олар өзін төзімділікпен ұстайды, ал басқаларында төзімсіздік танытуы мүмкін.

Педагогтардың 18%-де толеранттылықтың жоғары деңгейін көрсетті, яғни олар толерантты тұлғаның айқын қасиеттеріне ие. Сонымен бірге, жоғарғы шекараға жақындаған нәтижелер адамдағы «толеранттылық шекарасының» анықталмауын, мысалы, психологиялық инфантилизмен, келісуге бейімділікпен байланысты екендігін көрсетуі мүмкін. Сондай-ақ, бұл сыналұшыларда әлеуметтік қажеттіліктің жоғары деңгейі көрінуі мүмкін.

Педагогтардың эмоционалды интеллект пен жауапкершілік деңгейлерінің нәтижелерін Спирменнің критерийін салыстыру барысында критерийдің есептеулері жоғары мектеп педагогтарының жауапкершіліктің деңгейі мен эмоционалды интеллекттің «Өз эмоция мен сезімдерін басқару» шкаласының көрсеткіштері ($r=0,39$) арасында байланыс бар екені анықталды. Яғни, бұл эмоционалды интеллекттің дамуының жоғары деңгейінде жауапкершіліктің жоғары деңгейі көрінетінін білдіреді. Педагогтардың эмоционалды интеллект пен толеранттылық деңгейлерінің нәтижелерін Спирменнің критерийін салыстыру барысында критерийдің есептеулері жоғары мектеп педагогтарының эмоционалды интеллекттің интегралды көрсеткіші мен тұлғаның толеранттылықтың жалпы көр-

сеткіші арасындағы корреляция анықталды ($r=0,43$). Яғни, бұл эмоционалды интеллекттің дамуының жоғары деңгейінде интолеранттылықтың төмен деңгейі көрінетінін білдіреді, басқаша айтқанда, адам толерантты көзқарасты көрсетеді.

Қорытынды

Сонымен, корреляциялық талдаудың нәтижелері жоғары мектеп педагогтарының жауапкершілік көрсеткіштері мен эмоционалды интеллект деңгейі арасында байланыс бар екенін көрсетті, яғни эмоционалды интеллект деңгейі жоғары адамдар өміріндегі ең маңызды оқиғалар олардың өз іс-қимылдарының нәтижесі болып табылады деп санайды, олар оларды басқара алады, және осы оқиғалар үшін және жалпы олардың өмірі

қалай қалыптасатыны үшін өз жауапкершілігін сезінеді. Олар өздерін өмірде болған жақсы нәрсеге қол жеткізеді және болашақта өз мақсаттарын сәтті жүзеге асыруға қабілетті деп санайды, жауапты істерді орындау кезінде жағымды эмоцияларды сезінеді. Сонымен қатар, корреляциялық талдаудың нәтижелері өзінің эмоциялары мен басқа адамдардың эмоцияларын түсіну және басқару қабілеті басқаларға қатысты толерантты көзқарастардың болуымен, концессияға бару және басқа адамдармен қарым-қатынасты сақтау қабілетімен тығыз байланысты екенін көрсетті. Яғни, эмоционалды интеллект деңгейі жоғары педагогтар көп жағдайда айналасындағы әлем мен адамдарға қатысты толерантты көзқарастарды көрсетеді, басқа адамның жүріс-тұрыс үлгілерін, сенімдерін, құндылықтарын төзімді қабылдауға ұмтылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. – Новополюк: НГУ, 2011. – 388 с.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2013. – 560 с.
3. Андреева И.Н. Азбука эмоционального интеллекта. – СПб.: БХВ-Петербург, 2012. – 288 с.
4. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. - 1997. - № 4. - С. 154-161.
5. Шадриков В.Д. Психология деятельности и способности человека. – М.: Логос, 1998. – 320 с.
6. Каганов А.Б. Рождение специалиста: профессиональное становление студента. – Минск: БГУ, 1983. – 111 с.
7. Деркач А.А. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. – М.: РАУ, 1993. – 225 с.
8. Зеер Э.Ф. Психология становления педагога профессиональной школы. - Екатеринбург: Урал. гос. проф-пед. ун-та, 1996. – 148 с.
9. Дементий Л.И. Ответственность как детерминанта социальных представлений об успехе и условиях его достижения // Вестник Омского университета. – 2012. – № 3. – С. 289-295.
10. Муздыбаев К. Психология ответственности. – М.: Наука, 1983. – 240 с.
11. Мартянова Г.Ю. Детерминация активности клиента индивидуального психологического консультирования его ответственностью // Психология и психотехника. – 2014. – №11. – С. 1215 – 1221.
12. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессиональной толерантности учителя // Вестник ТГПИУ. – 2005. - № 1. - С. 66-70.

References

1. Andreeva I.N. Emocional'nyj intellekt kak fenomen sovremennoj psihologii [Emotional intelligence as a phenomenon of modern psychology] (Nov. state Univ., Novopolock, 2011, 388 p.).

2. Goulman D. Emocional'nyj intellekt. Pochemu on mozhet znachit' bol'she, chem IQ [Emotional intellect. Why can it matter more than IQ] (Mann, Ivanov i Ferber, Moscow, 2013, 560 p.).
3. Andreeva I.N. Azbuka emocional'nogo intellekta [The ABC of Emotional Intelligence] (BHV-Peterburg, SPb., 2012, 288 p.).
4. Mitina L.M. Lichnostnoe i professional'noe razvitie cheloveka v novykh social'no-ekonomicheskikh usloviyakh [Personal and professional development of a person in the new socio-economic conditions], Voprosy psihologii [Psychology issues], 4, 154-161 (1997).
5. Shadrikov V.D. Psihologiya deyatel'nosti i sposobnosti cheloveka [Psychology of activity and human abilities] (Logos, Moscow, 1998, 320 p.).
6. Kaganov A.B. Rozhdenie specialista: professional'noe stanovlenie studenta [The birth of a specialist: professional development of a student] (BSU, Minsk, 1983, 111 p.).
7. Derkach A.A. Akmeologiya: puti dostizheniya vshin professionalizma [Acmeology: ways to achieve the heights of professionalism] (RAU, Moscow, 1993, 225 p.).
8. Zeer E.F. Psihologiya stanovleniya pedagoga professional'noj shkoly [Psychology of becoming a teacher of a professional school] (Ural state ped. univ., Yekaterinburg, 1996, 148 p.).
9. Dementii L.I. Otvetstvennost' kak determinanta social'nykh predstavlenij ob uspekhe i usloviyakh ego dostizheniya [Responsibility as a determinant of social ideas about success and the conditions for achieving it], Vestnik Omskogo universiteta [Omsk University Bulletin], 3, 289-295 (2012).
10. Muzdybaev K. Psihologiya otvetstvennosti [The psychology of responsibility] (Nauka, Moscow, 1983, 240 p.) [in Russian].
11. Mart'yanova G.Ju. Determinaciya aktivnosti klienta individual'nogo psihologicheskogo konsul'tirovaniya ego otvetstvennost'yu [Determination of the client's activity of individual psychological counseling by his responsibility], Psihologiya i psihotekhnika [Psychology and psychotechnics], 11, 1215-1221 (2014).
12. Povarenkov Ju.P. Psihologicheskoe sodержание professional'noj tolerantnosti uchitelya [The psychological content of the teacher's professional tolerance], Vestnik TGPU [TSPU Bulletin], 1, 66-70 (2005).

Р.Ш. Сабирова, А.Р. Альгожина

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Взаимосвязь эмоционального интеллекта и профессионально важных качеств педагогов высшей школы

Аннотация. Пространство трансформации современного общества характеризуется ростом спроса на высококвалифицированные кадры, способные выполнять самые разные производственно-педагогические работы. Информационное поле меняется очень быстро. В настоящее время вопрос заключается в том, смогут ли учителя должным образом соответствовать этим изменениям и требованиям, правильно определить и изменить свою личность как субъекта конкурентного образовательного процесса, реализовать инновационные профессиональные навыки в процессе подготовки конкурентоспособных профессионалов. С учетом этих факторов можно достичь высоких результатов в образовательном пространстве, максимально развивая важные профессиональные качества и эмоциональный интеллект, необходимые для наиболее эффективного осуществления профессионально-педагогической деятельности в соответствии с требованиями времени. Идеи радикальной трансформации и модернизации традиционных образовательных алгоритмов в соответствии с инновационной реальностью являются приоритетными в развитии современного профессионального образования. Одним из важных приоритетов векторов инновационной трансформации современного педагогического образования является процесс формирования профессионально жизнеспособных, конкурентоспособных качеств современных педагогов профессионального образования. Статья посвящена исследованию взаимосвязи эмоционального интеллекта и профессионально важных качеств педагогов высшей школы. Особенности эмоционального интеллекта, толерантности и ответственности, а также их взаимоотношения между педагогами рассматриваются в текущей ситуации как важные детерминанты их профессиональной деятельности. Результаты корреля-

ционного анализа в группе педагогов показали, что существует связь между шкалами ответственности, толерантности и эмоционального интеллекта. Исследование способствует выявлению особенностей развития важных профессиональных качеств преподавателей вузов.

Ключевые слова: личность педагога, профессионально важные качества, эмоциональный интеллект, ответственность, толерантность, профессиональное развитие.

R.Sh. Sabirova, A.R. Algozhina

Academician E.A. Buketov Karagandy University, Karaganda, Kazakhstan

The relationship between emotional intelligence and professionally important qualities of higher education teachers

Abstract. The space of transformation of modern society is characterized by an increase in demand for highly qualified personnel capable of performing a variety of production and pedagogical work. The information field is changing very quickly. Currently, the question is whether teachers will be able to properly meet these changes and requirements, correctly define and change their personality as a subject of a competitive educational process, and implement innovative professional skills in the process of training competitive professionals. Taking these factors into account, it is possible to achieve high results in the educational space, maximizing the development of important professional qualities and emotional intelligence, which are necessary for the most effective implementation of professional and pedagogical activities in accordance with the requirements of the time. The ideas of radical transformation and modernization of traditional educational algorithms in accordance with the innovative reality are a priority in the development of modern vocational education. One of the important priorities of the vectors of innovative transformation of modern pedagogical education is the process of forming professionally viable, competitive qualities of modern teachers of vocational education. The article is devoted to the study of the relationship between emotional intelligence and professionally important qualities of higher education teachers. Features of emotional intelligence, tolerance and responsibility, as well as their relationship between teachers are considered in the current situation as important determinants of their professional activities. The results of the correlation analysis in the group of teachers showed that there is a connection between the scales of responsibility, tolerance and emotional intelligence. The study helps to identify the features of the development of important professional qualities of university teachers.

Keywords: personality of a teacher; professionally important qualities; emotional intelligence; responsibility; tolerance; professional development.

Авторлар туралы мәлімет:

Сабирова Р.Ш. - психология ғылымдарының кандидаты, профессор, психология кафедрасының меңгерушісі, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Язева көш. 11, Қарағанды, Қазақстан.

Альгожина А.Р. - **корреспонденция үшін автор**, «Білім беру психологиясы» бағдарламасының 2-ші курс докторанты, психология кафедрасының аға оқытушысы, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Сарыарқа көш. 19, Қарағанды, Қазақстан.

Sabirova R.Sh. - Candidate of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology, 19 Saryarka str., Academician E.A. Buketov Karagandy University, Karaganda, Kazakhstan.

Algozhina A.R. - **Corresponding author**, 2nd year PhD student in the program «Psychology of Education», Senior lecturer of the Department of Psychology, 19 Saryarka str., Academician E.A. Buketov Karagandy University, Karaganda, Kazakhstan.